

**Ebu'l-Hasan Harakânî ve Mevlânâ'nın Bazı İşâri Tefsir
Örneklerinin Mukayesesi**

CÜNEYT MARAL^a

Öz

Müfessirler, İslam'ın temel kaynağı olan Kur'ân-ı Kerim'i bilgi, anlayış ve kavrayışları çerçevesinde tefsir etmişlerdir. İcra edilen tefsir faaliyetleri, zamanla ekolleşmeye doğru evrilmiştir. Bu aşamadan sonra müfessirler, bağlılık hissettikleri ekollerin anlayışlarını, yazdıkları tefsirlere yansıtmaya başlamışlardır. Tasavvuf erbabı da kaleme aldıkları tefsirlerde, ayetleri bazı remz ve işaretlerden hareketle literal anlamdan farklı olarak yorumlamaya başlamışlardır. Bu yorumlama biçimi işârî tefsir diye nitelendirilmiştir. İşari tefsir, müstakil olarak yazılan tefsirlerde icra edildiği gibi mutasavvıfların vaaz ve irşat içerikli eserlerinde de icra edilmiştir. Harakânî ve Mevlânâ gibi önde gelen tasavvuf erbabı da sohbet havasındaki vaaz ve irşat içerikli eserlerinde işârî tefsir örneklerini vermişlerdir. Harakânî'nin ümmi olduğunun öne sürülmesi ve Mevlânâ'nın ilmi derinliğe sahip olduğunun dile getirilmesi bu iki âlimin aynı doğrultudaki işârî tefsir'e yönelik açıklamalarının mukayesesini önemli kılmaktadır. Bu doğrultuda, makalede işârî tefsirin kaynağına yönelik soruların cevabı bu iki mutasavvıfın açıklamalarının mukayesesiyle ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Harakânî, Mevlânâ, İşari tefsir, Tasavvuf, Müfessir

^a Yrd. Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü
[cuneytmaral21@gmail.com]

The Comparison of Ishari Tafsir Exsamples of Ebu'l-Hasan Harakânî And Mevlânâ

Abstract

Commentators have commented the Quran, the main source of Islam, in the framework of their knowledge and understanding conception. The tafsir activities that were carried out have turned into a collective over time. After this stage, the commentators have begun to reflect the conception of the schools they feel loyalty to the tafsir which they write. Sufis have started to sense different types in the commentaries they wrote with verses from sign and signs. This form of interpretation is described as ıshari tafsir. ıshari tafsir, as it is done in independent tafsirs, it has been used in the preaching and guidanceContent works of Sufis. Harakânî and Mevlânâ, two prominent scholars of Sufism have exhibited examples of ıshari tafsir in their preaching and revelation works. The suggestion that Harakânî is a prominence and that Mevlânâ has scientific depth makes the comparison of these two scholars' explanations about the same tangent ıshari tafsir important. In this respect, the answer to the question of the source of ıshari tafsir in this article will be tried to be revealed in comparison with the explanations of these two sufis.

Key Words: Harakânî, Mevlânâ, Isari tafsir, Sufism, Mufesir

Giriş

Tefsir faaliyetleri, İslam'ın temel kaynağı olan Kur'ân-ı Kerim'in insanlığa yaptığı hitabı, ortaya koymayı hedeflemiştir. İlk tefsir örneklerini, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) dayandırılan rivayetlerin oluşturması, erken dönemlerde, tefsirlerde rivayetlere ağırlık verilmesini sağlamıştır. Ancak İslam'ın geniş coğrafyalara yayılması ve ihtiyaçların çeşitlilik arz etmesi yazılan tefsirlere yansımıştır. Hemen hemen her müfessir, sahip olduğu fikri yapıyı esas alıp, yaşadığı toplumun ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak, tefsir yazımına başlamıştır. Bu tefsirler, içerikleri bakımından temelde rivayet ve dirayet (rey) diye iki kategoride tasnif edilmiştir.¹ Rivayetlerden

¹ Muhammed Hüseyin ez-Zehabî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, Dâru'l-Hadis, Kahire, 1426/2005, I, 137; 221: Süleyman Ateş, *İşârî Tefsir Okulu*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1998, s. 18.

ziyade yorumlamaya dayanan dirayet tefsirleri, lugavî, edebî, ictimai ve işâri gibi kısımlara ayrılmıştır.

(اشارة) “İşâret” kavramı sözlükte, *bir cismi gösterme; bir anlamı üstü kapalı bir şekilde ifade etme, dolaylı ve kinayeli bir sözle anlatımda bulunma gibi anlamları içermektedir.*² Tefsir literatüründe ise bu kavram tefsir çeşitlerinden biri için “İşâri tefsir” şeklinde özel isim olarak kullanılmıştır. İstilahî olarak işâri tefsir için çeşitli tanımlamalar yapılmakla beraber genel kabul gören tanım şu şekildedir: “İlk bakışta akla gelmeyen ancak derin ve ince bir tefekkürle, ayetin gizli bir işaretinden veya sulûk erbabının kalbine doğan manalarından hareketle yapılan tefsir/te’vil şekline İşâri tefsir denir.³ İşâri tefsir, genelde mutasavvıflar tarafından icra edildiği için tasavvufî tefsir ismini de almıştır. Tasavvuf erbabına göre bilgi edinme yolları doğru haber, akıl, sağlam duyular, keşf ve ilham şeklinde sıralanmıştır. Mutasavvıflar yaşadıkları hallere göre kalplerine çeşitli bilgilerin ilham edildiğini ifade edip Kur’ân ayetlerini bu doğrultuda yorumladıklarını ifade etmişlerdir. Bu anlayışın en önemli dayanak noktasını dinin kuru emir ve nehiy manzumelerinden ibaret olmadığı, şeriatın ve dolayısıyla şeriatın temel kaynakları olan nassların bir zahirinin bir de batınının bulunduğu fikridir.⁴ Nasların mana açısından zahir ve batın ayırımına tabi tutulması da çeşitli tartışmalar neden olmuştur.

Nitekim Zahirîler Kur’ân’ın zahir manasından başka bir anlamının olmadığını belirtip, batınî te’vile ve işâri tefsire karşı çıkmışlardır. Buna karşın İşâri tefsirin temsilciliğini yapan tasavvufçuların yanı sıra Ehl-i Sünnet âlimlerinin bir kısmı da Kur’ân’ın zahir manası altında batınî bir takım manaların mevcut olduğunu dile getirmişlerdir. Bu görüşte olanlar işâri tefsirin makbûliyeti için şu şartları öne sürmüşlerdir:

- i) Batın mana ile zahir mana arasında, tenakuz ve tearuzun bulunmaması.
- ii) Dile getirilen manaların başka dayanaklarının da bulunması.
- iii) Batınî mananın şer’ ve akılla çelişmemesi.
- iv) Bu türdeki manaların nihai anlamdaki manalar olduğunun ileri

² Muhammed b. Mukrîm İbn Manzûr, *Lisânu'l-‘Arab*, Dâru’s-Sadr, Beyrut, Tsz., IV, 434.

³ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, Fecr Yayınları, Ankara, 2009, s. 432; Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi*, İFAV., İstanbul 2009, s. 226.

⁴ Ebu'l-Hasen Alî b. Osmân b. Ebî Alî el-Cüllâbî el-Hüevîrî, *Keşfü'l-Mahcûb*, Trc. İsmâ‘âd Abdu'l-Hâdî, el-Meclisu'l-‘Ala li’s-Sikâfe, Kahire, 2008, I, 206-207; Ateş, *İşâri Tefsir Okulu*, s. 20.

sürülmemesi.⁵

Bu görüşte olanlar sadece lafzın literal manasından başka bir mana taşımadığını iddia eden Zahiriler ve nasları zahir-batın ayırımına tabi tutarak aşırı te'viller yapan Batıniler diye tanımlanan gruplara nispeten daha mutedil bir yol izlemişlerdir. Batınilere göre nasların, gerçek anlamı zâhire dayandırılarak ortaya konamaz, nasların gerçek anlamları ancak Tanrı ile ilişki kurabilen “mâsum imam”ın veya aynı seviyedeki kişilerin bilgisiyle ortaya konabilir.⁶ Daha çok Şia ile anılan ve zahiri manadan uzak Batnî tevillere yönelen grupların tefsir çerçeveli te'vili, Ehl-i sünnet âlimleri tarafından reddedilmiştir. Buna karşılık ehl-i sünnet mutasavvıflarının yaptığı yorumlar, batnîlikten ziyade, Kur'an'daki zahir mananın işaretiyle oluşan manalara hamledilerek batnîlerden farklı bir kategoride, işârî tefsir başlığı altında değerlendirilmiş ve bazı yönleri eleştirilmekle beraber genel olarak kabul görmüştür. İşârî tefsir, İşârî sûfi tefsir ve nazarî sûfi tefsir olmak üzere ikiye ayrılmıştır. İşârî sûfi tefsir, “Kur'an'ın sulûk erbabına açılan ve zahir mana ile bağdaştırılması mümkün olan bir takım gizli anlamlara ve işaretlere göre tefsir edilmesi” diye tanımlanmıştır. Bu tefsir türünde sûfi bulunduğu makama göre kalbine düşen ilham ve işaretleri dile getirmektedir. Nazarî sûfi tefsir ise, “tasavvufun nazarî ve felsefi boyutuyla ilgilenenlerin Kur'an'ı kendi görüş ve düşünceleri çerçevesinde tefsir/te'vil etmeleri” diye tarif edilmiştir.⁷

İşârî tefsirin mevsûkiyeti konusunda müspet ve menfî görüşler ileri sürülmüştür. İşârî tefsirin makbûliyetinden yana tavır takınanalar ayet ve hadislere dayanıp, sahâbe ve tabiînden aktarımlarda bulunmuşlardır. Bunlar, Kur'an'da geçen “... *Yaş kuru her şey apaçık bir Kitap'tadır...*”⁸, “Bu kavme ne oluyor ki hemen hiçbir sözü anlamıyorlar.”⁹ ve “*Kur'an'ı düşünmüyorlar mı, yoksa kalplerinde kilitler mi var?*”¹⁰ gibi ayetlerin işârî

⁵ Davut Ağbal, *İbn Arabî'de İşari Tefsir*, Litera Yay., İstanbul, 2017, s. 61-65; Ateş, *İşârî Tefsir Okulu*, s. 21.

⁶ İslâm düşünce tarihinde Bâtıniyye, nasları zâhir-bâtın ayırımına tâbi tutarak te'viller yapan, İslâm'ın temel hükümlerini (zarûrât-i dîniyye) bütün müslümanların anlayışından farklı olarak yorumlayıp din anlayışlarını inkâr veya ibâha sınırına kadar götüren itikadî fırkalar yanında, son derece gizli bir şekilde teşkilâtlanmış örgütler vasıtasıyla merkezî idareye karşı girişilmiş isyan faaliyetlerinin başını çeken çeşitli siyasî gruplar için de kullanılmış ortak bir lakaptır. Bu ifade genellikle gulat-i şia için kullanılmaktadır. Avni İlham, “Bâtıniyye”, *TDV., DİA.*, İstanbul, 1992, V, 191.

⁷ Ateş, *İşârî Tefsir Okulu*, s. 20; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, s. 434.

⁸ En'âm 6/59.

⁹ Nisâ 4/78.

¹⁰ Muhammed 47/42.

tefsire delil teşkil ettiğini iddia etmişlerdir.¹¹ Aynı şekilde “Benim bildiğimi bilseydiniz, az güler, çok ağlardınız; dağlara tırmanır, döşeklerde rahatınız kalmazdı”¹², “İlimler arasında sedef içerisinde saklı, ince bir ilim vardır ki onu Allah'ı bilen bilginlerden başkası bilemez. Onlar onu söyledikleri zaman yüce Allah'a karşı olanlardan başkası inkâr etmez.”¹³ ve “Kur'an, arşın altındadır. Onun insanların muhtaç olduğu bir zahiri, bir de batını vardır.”¹⁴ gibi hadisler de tasavvuf ehlinin dayandığı temel delillerdendir. Yine sûfiler, sahabeye dayandırılan “Kur'an'ın çeşitli yolları, zahirleri, batınları vardır. Acaibi tükenmez, sonuna erilmez. Ona yavaş yavaş dalan kurtulur. Şiddetle ondan haber veren mahvolur: Haberler, meseller, helal, haram, nâsîh, mensuh, muhkem, müteşabih, zâhir ve batın vardır. Kur'an'ın zahiri tilavet, batını tevildir. Onu anlamak için bilginlerin yanına oturunuz, sefihlerden kaçınınız”¹⁵ ve “Kişi Kur'an'a yönler tanımadıkça manasını anlayamaz”¹⁶ gibi ifadeleri esas alarak işâri tefsiri temellendirmeye çalışmışlardır.

Mutasavvıfların çoğu işâri tefsir faaliyetinde bulunmuştur. Tasavvuf alanında yapılan bu faaliyetler müstakil tefsirlerin meydana gelmesine vesile olmuştur.¹⁷ Bunun yanında tasavvuf erbabı, irşat ve vaaz içerikli aktarımlarında da kısmi olarak işâri tefsir örneklerine yer vermiştir. Nitekim Horasan Erenlerinin piri olarak kabul edilen Ebu'l-Hâsan el-Harakânî (ö. 425/1033) ve Mevlânâ Celâleddin er-Rumî de (ö. 672/1273) bu türde addedilen tefsir örneklerine yer vermişlerdir. Ebu'l-Hâsan el-Harakânî'nin ümmî olmakla beraber, Kur'an içerikli önemli açıklamalarda bulunması ilgi çekicidir. Yine Mevlânâ'nın ilmî seviyesinin yüksek derece de olmasıyla

¹¹ Ahmed b. Ömer b. Muhammed Necmüddin el-Kubrâ, *et-Te'vilâtu'n-Necmiyye fi't-Tefsiri'l-İşâriyi'l-Sufiyyi*, Thk., Ahmed Ferîd el-Mezidî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Lübnan, 2009, I, 19.

¹² Buhârî, Kusûff, II; Nikâh 107.

¹³ Celâleddin es-Suyûtî, *el-Leali'l-Mesnu'ati fi'l-Ahadisi'l-Mevdu'ati*, Daru'l-M'arife, Beyrut, 1403/1983, I, 195.

¹⁴ Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh et-Teftâzânî, *Şerhu't-Telvih 'ala Tevdih*, Thk., Zekeriyâ 'Amire, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Lübnan, 1416/1996, II, 120.

¹⁵ Muhammed b. Cerîr et-Tâberî, *Câmîu'l-Beyân 'an Te'vilî Âyi'l-Kur'an*, Thk., Komisyon, Dâru's-Selâm, Kahire, I, 89.

¹⁶ Celâleddin es-Suyûtî, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'an*, Thk. Ahmed b. Ali, Dâru'l-Hadis, Kahire, 1430/2009, II, 446.

¹⁷ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, s. 434.

birlikte işâri tefsir bağlamında açıklamalarda bulunması önem arz etmektedir. Bu bağlamda bu iki mutasavvıfın Kur’ân merkezli açıklamalarının mukayesesi “işâri tefsirde kaynağın bilgi mi yoksa keşf ve ilham mı? olduğu” sorularının yanıtlarının bulunmasına kapı aralayacaktır.

Ebu’l-Hasan Harakânî ve İşâri Tefsir Örnekleri

Horasanın Harakan köyünde 352/963 yılında dünyaya gelen Ebu’l-Hasan Ali b. Ahmed b. Cafer *el-Harakânî*,¹⁸ Gazneliler ve Abbasiler döneminde yaşamıştır.¹⁹ Onun yaşadığı bölge, yüzyıllar boyu insanlığa rehberlik eden büyük mutasavvıfların yetiştiği önemli bir bölge olma özelliğini kazanmıştır. Bu dönemin mutasavvıfları insanın kalp, vicdan ve nefis gibi mekanizmalarını tahlil edip, onlarla ilgili hâlleri beyan ederek insan ruhunun geçeceği makamlardan bahsetmişlerdir.²⁰ Bununla birlikte toplumların manevî ve ruhsal ihtiyaçlarını gidererek onların moralitesini yüksek seviyede tutmuşlardır. Yapılan aktarımlardan anlaşıldığı kadarıyla Ebu’l-Hasan Harakânî de bu özelliklere sahip tasavvuf erbabındandır. Nitekim onun üvyesi yolla,²¹ manevî anlamda hocası olarak kabul edilen²² ve

¹⁸ Harakani hakkında daha geniş malumat için bk. Alparslan Kartal, “Ebu’l-Hasan Harakanî ile Hacı Bayram-ı Velî Arasındaki İlişki Ve Anadolu’nun İslamlaşmasına Katkıları”, *II. Uluslararası Hacı Bayram-ı Velî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Kalem Yayınları, Ankara, 2017, ss. 127-142; Alparslan Kartal, “The Understanding Tolerance And Human Love Of Abu’l-Hasan Kharakani Who Is The Most Important Figure Of Anatolian Mysticism”, *ICHER Conference Proceedings, Houston 2017*, s. 20; Alparslan Kartal, “Huzur Derslerine Katılan Karşı Âlimler”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2017, Cilt: IV, Sayı: 8, ss. 224-243; Emine Öztürk, Alparslan Kartal, Halil Celep, “Sufis Identified With Their Cities: Kars- Abu’l-Hasan Kharakani (Contributions Of Kharakani Stories To Social Document And Social Integration of Kars)”, *International Journal Of Eurasia Social Sciences*, 2017, Vol: 8, Issue: 30, pp. 1383-1395.

¹⁹ Hasan Çiftçi, Şeyh *Ebü’l-Hasan-i Harakânî (Hayatı, Çevresi, Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri) Nûru’l-’Ulûm ve Münacat’ı*, Kalkan Matbaacılık, Ankara s. 25.

²⁰ Ahmet Emin Seyhan, “Ebu’l-Hasan El-Harakânî’nin Tefekkür Anlayışı”, *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8/8, Ankara, 2013, s. 2055; Kartal, “Ebu’l-Hasan Harakanî İle Hacı Bayram-ı Velî Arasındaki İlişki ve Anadolu’nun İslamlaşmasına Katkıları”, ss. 127-142.

²¹ Tasavvufta, Hz. Peygamber zamanında Yemen’de yaşayıp müslüman olan, ancak kendisiyle bizzat görüşemeyen Üveys el-Karani’nin (Veysel Karani) rüya veya diğer mânevî yollarla Hz. Peygamber tarafından irşat edildiği kabul edilir. Bu bağlamda bir kimsenin zâhiren görmediği kişi ya da kişilerden mânevî eğitim alması ve bu yolla meydana gelen tarikata üveysilik denmiştir. Bu şekilde manevî eğitim alan kişiler için Üveysî, ifadesi kullanılmıştır. Necdet Tosun, “Üveysilik”, *DİA., TDV.*, İstanbul, 2012, XXXXII, 400; Ayhan Hira, “Ebu’l-Hasan el-Harakânî’nin Tasavvuf Anlayışında Fenâ Kavramı”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kars 2014, sy: 1, s. 169-185.

tasavvuf alanında önemli bir konuma sahip olan Şeyh Bâyezîd-ı Bistami'nin Dehistân'da şehit mezarlarını ziyaret etmek için Harakân'dan geçerken kullandığı “*Ben bu vurguncuların köyünden bir erin kokusunu koklamaktayım. Bir er gelecek, adı 'Alî, künyesi Ebû'l-Hasan, benden üç derece önde olacak, aile sıkıntısı çekecek, çiftçilik yapacak ve ağaç dikecek*”²³ gibi ifadeler de bunu desteklemektedir.

Fakir bir aileye mensup olan Harakânî, ailesine yardımcı olmak için çiftçilik ve çobanlık yapmak zorunda kalmıştır. Hayatın bütün zorluklarına rağmen takva ve verasından ödün vermeyen Harakânî eşeklerle yük taşıma işini de yapmıştır. Ona dayandırılan “*Allah'ı, merkebimle meşgul iken buldum. Yani ben merkeple çalışırken, bu hâli yaşamaya başladım ve bu beni tasavvuf yoluna koydu*” şeklindeki aktarımdan anlaşıldığı kadarıyla onun tasavvufi anlamdaki seyr-ü sülükü bu dönemde başlamıştır.²⁴ Yine “bazen olurdu ki öküzleri sabana koşardı, namaz vakti olunca şeyh namaza giderdi, dönene dek öküzler eskisi gibi saban sürmeye devam ederdi.” gibi ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla Harakânî, köy işleri ile meşgul iken tasavvufî makamları kat etmiştir.²⁵

Köyde çalışması ve çiftçilik yapmasının yanında Ebû Said el-Hayr (Ö.440/1049), İbn Sina (Ö.428/1037) ve Gazneli Mahmud (Ö.421/1030) gibi döneminin mutasavvıf, filozof ve devlet adamlarıyla görüştüğüne dair aktarımlar da mevcuttur. Bu da onun sıradan bir insan olmadığını ilmi, fikri, siyasi ve sosyal alanlardaki önemli insanlar üzerinde etkili olduğunu göstermektedir.²⁶ Harakânî'nin vefat yeri ve zamanı ile ilgili farklı görüşler bulunmakla birlikte, ağırlık kazanan görüşe göre, Kars'ta 425/1033 yılında vefat etmiştir.²⁷ Keşf ve ilhamı bilgi kaynağı olarak gören tasavvuf erbabına göre, Harakânî ümmî olmasına rağmen bu yollarla marifet ve hikmet

²² Hikmet Koçyiğit, “Ebû'l-Hasan Harakânî Hazretlerinin Bazı Ayet Yorumlarının Tefsir Açısından Değerlendirilmesi”, *I. Uluslararası Harakânî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Kafkas Üniversitesi Ebu'l Hasan Harakânî Uygulama Ve Araştırma Merkezi, Kars, 2012, s. 332.

²³ Feriduddin Attar, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, Trc. Süleyman Uludağ, İlim ve Kültür Yay., Bursa, 1984, s. 694.

²⁴ Çiftçi, *Ebû'l-Hasan-i Harakânî*, s. 31.

²⁵ Çiftçi, *Ebû'l-Hasan-i Harakânî*, s. 33; Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 695.

²⁶ Koçyiğit, “Ebû'l-Hasan Harakânî Hazretlerinin Bazı Ayet Yorumlarının Tefsir Açısından Değerlendirilmesi”, s. 333.

²⁷ Çiftçi, *Ebû'l-Hasan-i Harakânî*, s. 31.

deryasından vebî bir şekilde ilim elde etmiştir.²⁸ Buna karşın Harakânî'nin tasavvufî bir ortamda yetişmiş olmasını, kendisinden sonra gelen pek çok tarikata kaynaklık etmesini, kendisinden sonra gelenlere ilim ve irfan noktasında rehberlik etmesini ve kâmil insanlar yetiştirmesini göz önüne alarak iyi bir eğitim aldığı ileri sürenler de olmuştur.²⁹

Çeşitli görüş ayrılıklarını içermekle beraber Ebû'l-Hasan'ın fikhî anlamda Şafii, itikâdî anlamda Eş'arî mezhebine mensup olduğu dile getirilmiştir.³⁰ Yaşadığı dönemden günümüze kadar etkisi bariz bir şekilde görünen bu tarzdaki bir mutasavvıfın çok geniş bir perspektifle söylemlerde bulunduğu şüphe götürmeyen bir durumdur. Bu söylemlerini kaleme alıp almadığı konusunda ise kesin bir kanaat oluşmamıştır. Ancak takipçileri tarafından kaleme alınan ve ona isnâd edilen *Nuru'l-'Ulûm* adında bir eser mevcuttur. Bunun yanında çok geç dönemlerde yazılmış olan tezkire müellifleri Harakânî'ye Farsça ve Arapça bir takım beyitler de nisbet etmişlerdir. Fakat yapılan araştırmalar sonucunda bir mısra hariç, eski kaynakların hiçbirinde Ebû'l-Hasan'dan herhangi bir şiirin nakledildiği görülmediği gibi, onun şiir söylediği de kaydedilmiş değildir.³¹

Harakânî'nin anlam dünyasında Kur'ân'ın önemli bir yeri olmuştur. Nitekim o, bu önemi şu şekilde dile getirmiştir. "*Allah kelâmındaki zevki tatmadan bu dünyadan giden, hiçbir şeyden nasip almamıştır.*"³² Yine Kur'ân'ın önerdiği ahlak yapısını benimseyip yaşayan Harakânî, bilginin yanı sıra uygulamanın da önemini şu şekilde ifade etmiştir: *İlimden en fazla nasip alan onunla amel edendir. En erdemli amel ise üzerine farz olandır.*"³³ On taneden fazla ayeti tefsir eden Harakânî'ye göre tefsir, doğrudan insanın kendisini tefsir etmeye yönelik olmalıdır. Bir sûfî olması hasebiyle onun tefsir anlayışı işarî tefsir karakterinde kabul edilmiştir.³⁴ Nitekim

²⁸ Çiftçi, *Ebû'l-Hasan-i Harakânî*, s. 35; Ayhan Hira, "Ebu'l-Hasan el-Harakânî Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programında Niçin Yer Almalıdır?", *I. Uluslararası Harakânî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Kafkas Üniversitesi Ebu'l Hasan Harakânî Uygulama Ve Araştırma Merkezi, Kars, 2012, s. 323, ss.317-330.

²⁹ Çiftçi, *Ebû'l-Hasan-i Harakânî*, s. 35; Seyhan, "Ebu'l-Hasan El-Harakânî'nin Tefekkür Anlayışı", s. 2055.

³⁰ Çiftçi, *Ebû'l-Hasan-i Harakânî*, s. 96.

³¹ Çiftçi, *Ebû'l-Hasan-i Harakânî*, s. 206.

³² Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 737.

³³ Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 731.

³⁴ Koçyiğit, "Ebû'l-Hasan Harakânî Hazretlerinin Bazı Ayet Yorumlarının Tefsir Açısından Değerlendirilmesi", s. 332.

Harakânî'nin zâhir ve bâtin ayrımıyla ilgili “*şu zâhiri ilmin bir zâhiri var, bir de bâtinî. Bâtinî olanın da bir batını vardır. Zâhir ve zâhirin zâhiri olan ilim ulemanın anlattıkları şeydir. İlm-i bâtinî civanmertler yine civanmertlere anlatırlar. Bâtinînin da bâtinî olan ilim civanmertlerle Allah Tealâ arasında bir sırdır ki halk için ona yol yoktur*”³⁵ gibi ifadeleri de bu algıyı desteklemektedir. Her müfessirin bir tefsir anlayışı olduğu gibi Harakânî'nin de bir tefsir anlayışı vardır. Harakânî'ye göre tefsirden murâd insanın kendisini anlayabilmesidir. Bu mânâda şu ifadeleri dile getirmiştir: “*Kur'ân tefsiriyle uğraşan insanlar gördüm, civanmertler ise bizzat kendilerini tefsirle uğraşıyorlardı.*”³⁶ Yine Harakânî, kulun Allah'a ulaşmasını sağlayacak yegane yolun Kur'ân vesilesiyle olacağını dile getirerek,³⁷ Kur'ân tefsirinin yaşanarak yapılmasını vurgulamıştır.

Taha suresi beşinci ayette geçen “*Rahman arşa istiva etti*”, ifadesi çeşitli yorumların yapılmasında etkili olmuştur. Müfessirlerin bir kısmı, tecsimden kaçınmak için Arş'ın yüceliğe işaret ettiğini, dolayısıyla söz konusu ayetin Allah'ın (c.c.) yüceliğine delalet ettiğini belirtmişlerdir. Bazı müfessirler ise bu ayeti Allah'ın her şeyin mâliki olduğu şeklinde yorumlamışlardır. Bunların dışında bu ayeti muteşabihattan sayıp, Hz. Ali'nin şu sözünü dile getirenler de olmuştur: “*İstivâ malum, keyfiyeti ise meçhuldür. Ona iman etmek vacip, onunla ilgili soru sormak bidattir.*”³⁸ Mutasavvıflar ise bu ayeti işâri tefsir bağlamında ele almışlardır. Onlara göre Arş, kalbe işaret etmektedir. Bu bağlamda bahse konu olan ayeti de, “*Allah kalbe istiva etti ve oraya yerleşti*” şeklinde yorumlamışlardır.³⁹ Nitekim mutasavvıflar ısrarla kalbin diğer şeylerden arındırılması ve Allah'a bırakılması gerektiğini dile getirmişlerdir.⁴⁰ Bu ayet ile ilgili Harakânî'nin hiçbir açıklama yapmadığına dair şu aktarım dile getirilmiştir: “Şeyh Ebû Abdillâh bir grup müridle Şeyh Ebû'l-Hasan'm ziyaretine geldi. (Köye)

³⁵ Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 728.

³⁶ Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 742.

³⁷ Alparslan Kartal, “Ebu'l-Hasan Harakani'nin Peygamber Tasavvuru”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Bahar, 2015, sayı, 15, s. 166.

³⁸ et-Tâberî, *a.g.e.*, VII, 5558; Ebû'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, Thk., Yûsuf Ali Bedvî, Dâru İbn Kesîr, Beyrut, 1432/2011, II, 357.

³⁹ Necmüddin el-Kubrâ, *et-Te'vilâtu'n-Necmiyye*, IV, 186.

⁴⁰ Muhyiddin Abdu'l-Kadir el-Geylanî, *Tefsîru'l-Ceylânî*, Thk., Ahmed Ferîd el-Mezîdî, el-Mektebetu'l-M'arufiye, Pakistan, 1431/2010, III, 139.

yaklaştıklarında arkadaşları, canımız sıcak helva istiyor dediler. Şeyh Ebû Abdillâh ise, ben ondan *'Rahman arşa istiva etti'* ayetinin anlamım soracağım dedi. Şeyh Ebû'l-Hasan tekkeye giderek, hizmetçiye sıcak helva pişirmesini söyledi. Şeyh Ebû Abdillâh varınca, sıcak helva getirerek önlerine koydular. Şeyh Ebû'l-Hasan bir lokma helva alarak Şeyh Ebû Abdillâh'ın ağzına koydu ve şöyle dedi: *'Rahman arşa istiva etti'* nin anlamını Allah bilir."⁴¹ İlgili aktarıma bakıldığında Harakânî'nin bu ayeti mutasavvıflardan farklı olarak tefsir etmediği anlaşılmaktadır. Oysaki onun bu ayetin işârî boyutuyla örtüşen aktarımları da mevcuttur. Bu doğrultuda ona dayandırılan *"Kalplerin en aydını, içinde mahlûkatın yer almadığı kalptir"*⁴² ifadesi de bu kabildendir. Çünkü Harakânî, bu sözle kalbin masivadan yani Allah dışındaki her şeyden arındırılması gerektiğini vurgulayarak kalbin Allah'ın Arş'ı olduğunu vurgulamak istemiştir. Yine Harakânî'ye atfedilen *"içinde Allah'tan başkasına yer olan bir kalb, baştan başa ibadet ve taat olsa da ölüdür"*⁴³ gibi ifadeler, buna delil teşkil etmektedir. Buna mukabil söz konusu ayetin Harakânî tarafından yorumlanmayışını kendi meclisinde meydana gelmesini istemediği tartışma ve nizaâ bağlamak mümkündür. Çünkü tasavvuf erbâbı, nikaş ve nizaî hoş karşılamamıştır.

Tasavvuf erbabı, amellerin merkezi konumunda olan kalbe büyük ölçüde önem vermişlerdir. Nitekim onlara göre duyma, görme ve işitme gibi eylemler fiziksel olduğu gibi ruhsal yani kalbi niteliğe de sahiptirler.⁴⁴ Bu bağlamda mutasavvıflar, A'raf suresi 198. ayetinde *"Onları, hidayete çağırırsanız, duymazlar. Onların sana baktıklarını sanırsın. Oysaki onlar görmezler"* bakma eylemini kalbi bir eylem olarak ifade etmişlerdir. Yapılan aktarımlardan anlaşıldığı kadarıyla bu ayette geçen bakma eylemi ile kast edilen şeyin kalbi bir eylem olduğu Harakânî tarafından şu şekilde dile getirilmiştir: Sultan Mahmud, Şeyh Ebû'l-Hasan Harakânî'yi ziyaret için geldi ve bir süre oturdu. Sonra "Ya Şeyh! Ebû Yezid Bistamî hakkında ne dersin? diye sordu. Şeyh buyurdu ki: "O öyle bir adamdır ki onu gören kişi hidayet bulur ve saklanamaz bir mutluluğa erişir." Bunun üzerine Sultan

⁴¹ Çiftçi, *Ebû'l-Hasan-i Harakânî*, s. 306.

⁴² Çiftçi, *Ebû'l-Hasan-i Harakânî*, s. 35.

⁴³ Attar, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 730.

⁴⁴ İsmâil Hakkı el-Bursevî, *Ruhu'l-Beyân*, Dâru İhyâi Tûrâsî'l 'Arabî, Beyrut, Tsz., I, 47-48.

Mahmud: “Bu nasıl olur? Ebû Cehil Hz. Peygamber’i görmesine rağmen saadete eremedi ve bedbahtlıktan kurtulamadı” dedi. Şeyh şöyle cevap verdi: “Ebû Cehil Allah’ın Resûlünü görmedi. O ancak Ebû Talib’in yetimi Abdullah oğlu Muhammed’i gördü. Eğer Allah’ın resûlünü görseydi bedbahtlıktan çıkar saadete erişirdi.” Sonra Şeyh dedi ki: “Bunun delili **“onlar sana bakıyorlar, oysa onlar görmezler”** ayetidir. Çünkü baş gözüyle bakmak bu mutluluk için yetersizdir. Aksine bu mutluluğu elde etmek için sır ve kalp gözüyle bakmak gerekir. Her kim bu gözle Bayazıd’a bakarsa mutluluğu kazanır.⁴⁵

Bakara, suresinin 115. Ayetinde geçen “Doğu da Batı da Allah’ındır. Hangi tarafa dönerseniz, Allah’ın yüzü işte ordadır. Şüphesiz Allah lütfü geniş olandır ve hakkıyla bilendir.” ayeti müfessirlerin geneli tarafından sebebi nüzul bağlamında Kâbe’nin kible tayin edilmesi çerçevesinde tefsir edilmiştir.⁴⁶ Mutasavvıfların piri olarak kabul edilen Harakânî ise şu şekilde tefsir etmiştir: “*Beş kible vardır: Biri müminlerin kiblesi olan Kâbe, diğeri peygamberlerin ve önceki ümmetlerin kiblesi olan Beytu’l-Makdis, üçüncüsü meleklerin toplanma yeri olan semadaki Beytu’l-Ma’mur, dördüncüsü dua kiblesi Arş, beşincisi civanmertlerin kiblesi olan Allah.*⁴⁷ Harakânî’nin bu ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla tefsir kişinin bulunduğu makama göre değişmektedir. Harakânî’nin bu ayet çerçevesinde yaptığı yorumla kibleyi beşe ayırıp ilkinin Kâbe diye nitelemesi ayetin sebebi nüzulünü bildiğine ve tefsirdeki engin bilgisine işaret etmektedir. Bu da onun bazı ayetlere yönelik tefsirinin işâri bir içeriğe sahip olmakla birlikte, nazari bir boyuta da sahip olduğunu göstermektedir.

Mevlânâ ve İşâri Tefsir Örnekleri

Asıl adı Muhammed olan Mevlânâ Celâleddin er-Rûmî, 604/1207 tarihinde Afganistan’ın Belh şehrinde dünyaya gelmiştir.⁴⁸ Mevlânâ, Celaleddin, Hüdavendigar, Hünkar, Mevlevî, Şeyh, Molla, Belhî, Rûmî ve Konevî gibi lakaplarla anılmıştır.⁴⁹ Mevlânâ’nın ilmi hüviyete sahip bir

⁴⁵ Attar, *Tezkiretü’l-Evliyâ*, s. 702.

⁴⁶ et-Tâberî, *a.g.e.*, I, 256, 257; Ebü’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşaf*, Dâru’l-Fıkır, Beyrut, 1429/2008, I, 307.

⁴⁷ Attar, *Tezkiretü’l-Evliyâ*, s. 730.

⁴⁸ Feridun b. Ahmed Sipehsalar, *Risale-i Sipehsalar ve Menâkıb-ı Hazret-i Hüdavendigar*, Çev., Ahmed Avni Konuk, Sûfi Kitap Yay., İstanbul 2017, s. 49.

⁴⁹ Halim Gül, *Mesnevî’de Tasavvufî Tefsir*, İnsan Yay., İstanbul, 2014, s. 24.

ailede yetiştiği dile getirilmiştir. Annesi Mümine Hatun'nun Belh Emiri Rükneddin'in kızı olduğu, babası Muhammed Bahaeddin Veled'in Sultânü'l-Ulema (Alimlerin Sultanı) diye tavsif edilen dönemin meşhur alimlerinden olduğu ifade edilmiştir. Mevlânâ'nın babası ilmi hüviyetinin yanı sıra döneminin önemli mutasavvıfları ile buluşarak onlardan manevi anlamda feyz aldığı da aktarılmıştır.⁵⁰

Bahaeddin Veled dönemin siyasi erki ile yaşadığı anlaşmazlıklar nedeniyle ailesiyle birlikte Belh şehrini 1212-1213 tarihlerinde terk etmek zorunda kalmıştır.⁵¹ Bağdat'ta birkaç gün kalan Bahaeddin Veled hac farızasını yerine getirmek için Kûfe yolundan Mekke'ye gitmiştir. Hac farızasını yerine getirdikten sonra, dönüşte Şam'a uğramış, sırasıyla Malatya'ya, oradan Erzincan'a, oradan da Karaman'a geçmiştir. Karaman'da bir süre kaldıktan sonra, nihayet Konya'ya yerleşmiştir.⁵² Burada bulunan Altunâbâ medresesinde tedrisat faaliyetlerinde bulunmuştur.⁵³ Bütün ömrünü irşad ile geçiren Bahaeddin Veled, Konya'da iki yıl geçirdikten sonra, 628/1231 yılında vefat etmiştir. Ardından tasavvufun gerçeklerinden ve inceliklerinden bahseden “*Ma'arif*” adlı bir eser ve oğlu Mevlânâ Celaleddin Rumî'yi bırakmıştır.⁵⁴ Babasının vefatından sonra Konya'da Seyyid Burhaneddin-i Muhakkık-ı Tirmîzi ve Halep'te Kamaledin b. Adim'den ders alan Mevlânâ, Şam'da da beş yıl kalıp dönemin meşhur âlimlerinden ders almıştır. Hocası Seyyid Burhaneddin-i Muhakkık-ı Tirmîzi'nin vefat etmesi üzerine Konya'ya dönüp onun yerine ders vermeye başlamıştır. Bu şekilde ilmi faaliyetlerini sürdüren Mevlânâ, Şems-i Tebrizî ile karşılaştıktan sonra hayatında büyük değişim yaşamıştır. Bu bağlamda nefsi terbiye, irşat ve eğitim faaliyetlerini sürdürmüş ve arkasında dünya çapında etki yaratan önemli eserler bırakıp 672/1273 yılında Konya'da vefat etmiştir.⁵⁵ Bu eserlerde toplumun en önemli üyesi olan insanı ruhi ve manevi anlamda yetiştirmeyi hedeflemiştir. Ayrıca eserlerinde bazı ayetleri

⁵⁰ Molla Camî, *Nefehatül-Üns Min Hadarati'l-Kuds*, Çev., Mahmut Lamii Çelebi, Huzur Yay., İstanbul, 2014, s. 846-848.

⁵¹ Ahmet Efâlkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, Çev., Tahsin Yazıcı, Hürriyet Yay., İstanbul, 1973, I, 112.

⁵² Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlâna Celâleddîn*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1985., s.40.

⁵³ Sipehsalar, *Risale-i Sipehsalar*, s. 38.

⁵⁴ Gül, *Mesnevi'de Tasavvufî Tefsir*, s. 28.

⁵⁵ Gül, *Mesnevi'de Tasavvufî Tefsir*, s. 31-33.

doğrudan işâri bir şekilde tefsir ettiği gibi dolaylı olarak da bazı ayetleri işâri tefsir bağlamında açıklamıştır.

Mutasavvıfların geneli tarafından önemli görülen ve söylemlerine etki eden manevi anlamdaki kalb/gönül, Mevlânâ'nın söylemlerine de yansımıştır. Kalb, bu söylemlerin çoğunda Allah'ın nazargâhı, hulul ettiği mekân olarak vasıflandırılmıştır. “Onun bu konudaki söylemlerinin bir kısmı şu şekildedir: *Allah, hak olamayan her şeyi yakmak için bir ateştir. Tutuşturduğu ateş kalbi yakar yandırır da o âlemin ta ortasına götürür. Allah güneş gibidir, gönül onun doğduğu tan yeri, hem de öylesine doğdu ki şimşekleri Edhemoğlu'ya çeker, Meryemoğlu İsâ'ya vurur. Gönül ateşi yalındandı mı insanı da sarar.*⁵⁶ Bu ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla Mevlânâ gönlü, Allah'ın evi, bir nevi arşı olarak tasavvur etmektedir. Dolayısıyla Mevlânâ'nın Taha suresinde geçen “*Rahman arşa istiva etti*”⁵⁷ ayetindeki “arş” ifadesini kalb (insan gönlü) şeklinde anladığını ifade etmek mümkündür. Nitekim onun şu ifadeleri de “*Ararsan Mevlâyı kalbinde ara, Kudüste, Mekkede, Haccda değildir.*”⁵⁸ Bunu desteklemektedir. Yine Mevlânâ gönlün Allah'ın arşı, (ikamet ettiği yer) olduğunu belirterek bu ayete irtibatlı işâri açıklamalarda bulunmuştur. ⁵⁹ Aynı doğrultuda Mevlânâ “*Nerde olursanız olun O sizinle beraberdir*”⁶⁰ ayetini şu şekilde tefsir etmiştir: *Başının üzerinde bir sepet ekmek varken, sen şaşkınca kapı kapı dolaşıp ekmek istemektesin. Şaşkınlık etme! Kendi başını yokla. Gönül kapısına git, her kapıyı dolaşma! Tâ dizine kadar suya gark olmuşsun da, gaflet içinde başkalarından su istemektesin!... Suya susamış, su ise önünde, bilmez ki, o akar suyun içindedir! Aradığı şey onun yanındadır, yine onu ister. O şeyi ve şerhini bilmez. İnci de denizin dibinde ama, deniz, nerede ? der. Sedef gibi olan hayal, ona bir perdedir.*⁶¹ Mevlânâ'nın bu açıklamalarından anlaşıldığı kadarıyla, Harakânî'nin anlam dünyasında olduğu gibi, Mevlânâ da da Rahman'ın arşa istiva etmesi, onun gönüllere yerleşmesi şeklinde, anlam bulmuştur.

⁵⁶ Mevlâna Celâleddin er-Rûmî, *Divân-ı Kebir*, Çev. Abdülbaki Gölpınarlı, Yükselen Matbaası, İstanbul, 1957, I, 74, 75.

⁵⁷ Taha 20/5.

⁵⁸ Tahîru-Mevlevî, *Şerh-i Mesnevî*, Şamil Yay., İstanbul, Tsz., VII, 700.

⁵⁹ Mevlâna Celâleddin er-Rûmî, *Mesnevî* (Konulara Göre Açıklamalı Mesnevi Tercümesi), Çev. Şefik Can, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2008, III, s. 196.

⁶⁰ Hadîd 57/4.

⁶¹ Mevlâna, *Mesnevî*, V, 93, 94.

Mevlânâ, “*Ey müminler, nerede bulunursanız bulunun, yüzlerinizi o (Kâbe) tarafa çeviriniz...*” ayetinde geçen “Ka’be’yi “evliyâ” olarak yorumlamakta ve şöyle demektedir: *Eğer uzak kalmışsan hazerât-ı evliyâyâ uzakta bile olsan kıyruk salla, yani tevazu ve hürmet göster ki, Allah, “ Ey müminler! Yüzlerinizi o tarafa çeviriniz”* buyurmuştur.⁶² Yine Mevlânâ bu bağlamda velilerin insanın kiblesi konumunda olduğuna şu sözlerle işaret etmiştir: *“Onların gönülleri her düşünceyi her sesi kendine çeker; ilhamın vahyin ve sırrı lezzeti de onlardadır.”*⁶³ Bu ifadelerle Mevlânâ velilerin insan-ı kâmil olma noktasında insanlara rehberlik edeceğini ve yön göstereceğini vurgulayarak manevi anlamda insan-ı kâmilin kiblesini, evliya olarak tanımlamaktadır. Kible yönelişi temsil etmekte olduğu için Mevlânâ bu sonuca ulaşmıştır. Aynı şekilde Mevlânâ’nın “Beyazid-i Bistami’nin hac yolculuğunda rastladığı pirin Bistami’ye Kabe’yi tavaf etmek yerine kendisini yedi kez tavaf etmesinin daha evla olacağını söylemesi” şeklindeki aktarımı aynı kabildendir.⁶⁴ Bu ifadelerde Mevlâna veliyi kible olarak tayin etmekle, Harakânî’den farklı bir yaklaşım içerisine girmiştir. Çünkü Mevlânâ’daki kible Harakânî’nin sınıflandırmasında yer alan beş şey arasında yer almamaktadır. Bunların yanında Mevlânâ’nın **“Doğu da Batı da Allah’ındır. Hangi tarafa dönerseniz, Allah’ın yüzü işte ordadır. Şüphesiz Allah lütfü geniş olandır ve hakkıyla bilendir”**⁶⁵ ayetinde geçen “vech” kavramını Allah’ın zatı şeklinde yorumladığına işaret eden açıklamaları da bulunmaktadır. Nitekim onun *“Allah’ın zatından başka her şey fanidir”*⁶⁶ şeklindeki ifadesi de bunu doğrulamaktadır. Mevlânâ’nın bu ifadesi Harakânî’den aktarılan *“civanmertlerin kiblesi olan Allah”* ifadesiyle uyuşmaktadır.

*“Onları, hidayete çağırırsanız, duymazlar. Onların sana baktıklarını sanırsın. Oysaki onlar görmezler”*⁶⁷ ayetiyle bağlantılı olarak Mevlânâ görme eyleminin fiziksel duyularla sınırlı olmadığını, manevi anlamdaki kalbin ile hakikatin görülebileceğini dile getirerek dolaylı olarak bu ayette geçen görme şeklini şu şekilde açıklamıştır: *“Şu dünyada baş gözü açık*

⁶² Gül, *Mesnevî’de Tasavvufî Tefsir*, s. 292, 293.

⁶³ Mevlâna, *Mesnevî*, I, 140.

⁶⁴ Mevlâna, *Mesnevî*, II, 429-430.

⁶⁵ Bakara 2/115.

⁶⁶ Gül, *Mesnevî’de Tasavvufî Tefsir*, s. 48.

⁶⁷ A’raf 7/198.

*olan, fakat gönül gözü uykuda nice kişiler vardır. Gönlü uyanık olan kişi, baş gözünü kapasa bile ona yüzlerce basiret gözü açılır. Eğer sen gönül ehli değilsen uyanık bulun da Allah'tan gönül iste bunun için çalış çabala. Eğer gönlün uyanık ise korkma, Baş gözü ile uyumaya bak. Bir hoşça uyu. Artık senin gözünün önünden ne yedi kat kaybolur ne de altı yön! Hz. Peygamber buyurmuştur ki: "Benim gözlerim uyur, ama gönlüm hiç uykuya dalmaz Bekçi uyumuş yani baş gözü uykuya dalmış, ama padişah yani gönül gözü uyanık ya, sen ona bak. Gönül gözü açık olduğu halde uyuyanlara canım feda. Ey mânâ eri, gönül uyanıklığını anlatsak, binlerce Mesneviye sığmaz."*⁶⁸ Mevlânâ'nın görmeyi ikiye ayırması ve manevi anlamdaki kalp gözünün önemini vurgulaması Harakânî ile örtüşen açıklamalarda bulunduğunu göstermektedir. Bu da iki mutasavvıfın aynı yönde açıklamalarda bulunduğunu göstermektedir. Harakânî'nin daha önce olması hasebiyle Mevlânâ'yı etkilediğini ifade etmek mümkündür.

Sonuç

Harakânî ve Mevlânâ'nın tefsir bağlamındaki açıklamaları işâri tefsir niteliğinde olup, aşırı batini te'vil ve yorumlardan uzaktır. İnsanların ıslahını merkeze alan bu mutasavvıflar, aktarımlarındaki ayetleri yorumlarken dinin esaslarına riayet etmişlerdir. Onlara göre kalb/gönül Allah'ın tecelighı durumundadır. Kamil insan ise gönlünü Allah'a tahsis eden kişidir. Dolayısıyla mutasavvıflar gönlü Allah'ın dışındaki şeylerden arındırmayı hedeflemişlerdir. Nitekim işâri tefsir bağlamındaki yorumlarında da kalbin Allah'a tahsis edilmesi" temel orijin olarak işlenmiştir.

Mevlânâ'nın işâri tefsir niteliğindeki açıklamaları Harakânî'nin aktarımlarıyla paralellik arz etmektedir. Bu da Mevlânâ'nın Harakânî'den etkilendiği izlenimini doğurmaktadır. Nitekim Mevlânâ'nın eserlerinde Harakânî'den ve onun üveysi tarikiyle piri olan Beyazıd-ı Bistami'den aktarımlarda bulunması bu olguyu desteklemektedir. Bunun yanında keşf ve ilhamı bilgi kaynağı olarak kabul edenlerin bu benzeşim için "iki mutasavvıf keşf ve ilham yolu ile aynı kaynaktan beslendikleri için farklı lafızlarla aynı doğrultuda açıklamalarda bulunmuşlardır" şeklinde cevaplar üretmesi de imkân dâhilindedir.

⁶⁸ Mevlâna, *Mesnevî*, III, 89

Kaynakça

- Ateş, Süleyman, *İşârî Tefsir Okulu*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1998.
- Ağbal, Davut, *İbn Arabî'de İşari Tefsir*, Litera Yay., İstanbul, 2017.
- Attar, Feriduddin, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, Trc. Süleyman Uludağ, İlim ve Kültür Yay., Bursa, 1984.
- el-Bursevî, İsmâil Hakkı, *Ruhu'l-Beyân*, Dâru İhyâi Tûrâsi'l 'Arabî, Beyrut, Tsz.
- el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fi, *el-Câmi 'u's-Sahîh*, Thk., İzeddin Dalî; 'Amâd et-Teyyâr; Yâsir Hasan, Müsesetü'r-Risâleti'n-Nâşirûn, Beyrut, 1438/2017.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, Fecr Yayınları, Ankara, 2009.
- Çiftçi, Hasan, *Şeyh Ebü'l-Hasan-i Harakânî (Hayatı, Çevresi, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri) Nûru'l-'Ulûm ve Mûnâcat'ı*, Kalkan Matbaacılık, Ankara, Tsz.
- Demirci, Muhsin, *Tefsir Tarihi*, İFAV., İstanbul 2009
- Ebu'l-Hasen, Alî b. Osmân b. Ebî Alî el-Cüllâbî el-Hücvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb*, Trc. İs'âd Abdu'l-Hâdî, el-Meclisu'l-'Ala li's-Sikâfe, Kahire, 2008.
- Efâlkî, Ahmet, *Ariflerin Menkıbeleri*, Çev., Tahsin Yazıcı, Hürriyet Yay., İstanbul, 1973.
- el-Geylanî, Muhyiddin Abdu'l-Kadir, *Tefsîru'l-Ceylânî*, Thk., Ahmed Ferîd el-Mezîdî, el-Mektebetu'l-M'arufiye, Pakistan, 1431/2010.
- Gölpınarlı, Abdülbaki, *Mevlâna Celâleddîn*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1985.
- Gül, Halim, *Mesnevî'de Tasavvufî Tefsir*, İnsan Yay., İstanbul, 2014.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mukrîm, *Lisânu'l-'Arab*, Dâru's-Sadr, Beyrut, Tsz.

- Hira, Ayhan, “Ebu'l-Hasan el-Harakânî Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programında Niçin Yer Almalıdır?”, *I. Uluslararası Harakânî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Kafkas Üniversitesi Ebu'l Hasan Harakânî Uygulama Ve Araştırma Merkezi, Kars, 2012, ss.317-330.
- Hira, Ayhan, “Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin Tasavvuf Anlayışında Fenâ Kavramı”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kars 2014, sy: 1, ss. 169-185.
- İlham, Avni, “Bâtıniyye”, *TDV., DİA.*, İstanbul, 1992.
- Kartal, Alparslan, “Ebu'l Hasan Harakânî'nin Peygamber Tasavvuru”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Bahar, Sayı: 15, 2015, ss.161-175.
- Kartal, Alparslan, “Ebu'l-Hasan Harakânî ile Hacı Bayram-ı Velî Arasındaki İlişki Ve Anadolu'nun İslamlaşmasına Katkıları”, *II. Uluslararası Hacı Bayram-ı Velî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Kalem Yayınları, Ankara, 2017, ss. 127-142.
- Kartal, Alparslan, “The Understanding Tolerance And Human Love Of Abu'l-Hasan Kharakanî Who Is The Most Important Figure Of Anatolian Mysticism”, *ICHER Conference Proceedings*, Houston 2017, s. 20.
- Kartal, Alparslan, “Huzur Derslerine Katılan Karşı Âlimler”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2017, Cilt: IV, Sayı: 8, ss. 224-243.
- Koçyiğit, Hikmet, “Ebû'l-Hasan Harakânî Hazretlerinin Bazı Ayet Yorumlarının Tefsir Açısından Değerlendirilmesi”, *I.Uluslararası Harakânî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Kafkas Üniversitesi Ebu'l Hasan Harakânî Uygulama Ve Araştırma Merkezi, Kars, 2012.
- Necmüddin el-Kubrâ, Ahmed b. Ömer b. Muhammed, *et-Te'vilâtu'n-Necmiyye fî't-Tefsiri'l-İşârîyi'l-Sufiyyî*, Thk., Ahmed Ferîd el-Mezidî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Lübnan, 2009.
- en-Nesefî, Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, Thk., Yûsuf Ali Bedvî, Dâru İbn Kesîr, Beyrut, 1432/2011.

- Molla Camî, *Nefehatül-Üns Min Hadarati'l-Kuds*, Çev., Mahmut Lamii Çelebî, Huzur Yay., İstanbul, 2014.
- Öztürk, Emine, Kartal, Alparslan, Celep, Halil, “Sufis Identified With Their Cities: Kars- Abu'l-Hasan Kharakanî (Contributions Of Kharakani Stories To Social Document And Social Integration of Kars)”, *International Journal Of Eurasia Social Sciences*, 2017, vol: 8, Issue: 30, pp. 1383-1395.
- er-Rûmî, Mevlâna Celâleddîn, *Dîvân-ı Kebîr*, Çev. Abdülbaki Gölpınarlı, Yükselen Matbaası, İstanbul, 1957.
- _____, *Mesnevî (Konulara Göre Açıklamalı Mesnevi Tercümesi)*, Çev. Şefik Can, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2008.
- Seyhan, Ahmet Emin, “Ebu'l-Hasan El-Harakânî'nin Tefekkür Anlayışı”, *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8/8, Ankara, 2013.
- Sipehsalar, Feridun b Ahmed, *Risale-i Sipehsalar ve Menâkıb-ı Hazret-i Hüdevendigâr*, Çev., Ahmed Avni Konuk, Sûfi Kitap Yay., İstanbul 2017.
- es-Suyûtî, Celâleddin, *el-Leali'l-Mesnu'ati fi'l-Ahadisi'l-Mevdu'ati*, Daru'l-M'arife, Beyrut, 1403/1983.
- _____, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'an*, Thk. Ahmed b. Ali, Dâru'l-Hadis, Kahire, 1430/2009.
- Tahiru'l-Mevlevî, *Şerh-i Mesnevî*, Şamil Yay., İstanbul, Tsz.
- et-Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh, *Şerhu't-Telvîh 'ala Tevdîh*, Thk., Zekeriyâ 'Amire, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Lübnan, 1416/1996.
- et-Tâberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmû'l-Beyân 'an Te'vîlî Âyi'l-Kur'an*, Thk., Komisyon, Dâru's-Selâm, Kahire, 2009/1430
- ez-Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, *el-Keşşaf*, Dâru'l-Fıkır, Beyrut, 1429/2008.